

MAREK MRÓWCZYŃSKI^a

**DOSTĘP DO ODDŁUŻENIA
W OBLICZU KONSTITUCYJNEJ ZASADY
RÓWNOŚCI WOBEC PRAWA.
EWOLUCJA POLSKICH UREGULOWAŃ PRAWNYCH**

**ACCESSIBILITY TO A DEBT RELIEF IN RELATION TO
EQUALITY BEFORE THE LAW: THE EVOLUTION OF POLISH
LEGAL REGULATION**

Debt relief was introduced into the Polish legal system in 2003 as a part of the regulation included in the new Insolvency Act. The article presents an evaluation of the debt relief regulation from the point of view of equality before the law, using the dogmatic-legal method. Making such an evaluation is a matter of fundamental importance, as the principle of equality before the law is stated not only by the prescriptions of Polish Constitution but also by international and European law. Initially, debt relief was really intended only for persons conducting business activity, specifically natural persons, as there are no reasons for applying such a legal institution to corporations. In any case, at the outset there was no equality among natural persons in the field of debt relief. But changes occurred in 2008 when consumer bankruptcy came into force in the Polish legal system. Later, both the regulation of business bankruptcy and the regulation of consumer bankruptcy were significantly amended, several times. The most important conclusions drawn from the analysis of this evolution concern the comparison between the situations of entrepreneurs and consumers from the point of view of access to debt relief. Following the amendments, it may be stated that natural persons have the right to debt relief, regardless of whether or not they conduct business activity. As a result of the changes analysed in the article, legal solutions that conflicted with principle of equality were to a significant degree eliminated.

Keywords: debt relief; insolvency; bankruptcy; equality before the law; business activity

Oddłużenie zostało wprowadzone do polskiego systemu prawa ustawą Prawo upadłościowe i naprawcze z 2003 r. Rozwiązania ustawodawcze z tego zakresu poddano w artykule ocenie z punktu widzenia zasady równości wobec prawa, wykorzystując metodę dogmatycznoprawną. Dokonanie takiej oceny – jako cel opracowania – jest problemem o fundamentalnym znaczeniu, albowiem zasada równości wobec prawa ustanowiona jest nie tylko polską Konstytucją, lecz także aktami prawa międzynarodowego i unijnego. Początkowo oddłużenie przeznaczone było w zasadzie dla przedsiębiorców, z tym że będących osobami fizycznymi, gdyż bezprzedmiotowe jest stosowa-

^a Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz, Poland /
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Polska
marekmr@ukw.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-3614-2628>

nie oddłużenia w upadłości osób prawnych. W każdym razie w punkcie wyjścia kształt regulacji nie realizował zasady równości między osobami fizycznymi. Początkiem zmian było uchwalenie w 2008 r. przepisów o upadłości konsumenckiej. W kolejnych latach zarówno przepisy o oddłużeniu przedsiębiorców, jak i przepisy o oddłużeniu konsumentów były kilkukrotnie w istotny sposób nowelizowane. Wśród wniosków płynących z przeanalizowania tej ewolucji najistotniejsze są te dotyczące porównania sytuacji prawnej w zakresie dostępu do oddłużenia obu tych kategorii osób fizycznych. Oddłużenie obecnie – tj. po zmianach ustawodawczych – może być traktowane wręcz jako prawo podmiotowe osoby fizycznej, i to niezależnie od tego, czy prowadzi ona działalność gospodarczą. Obecny stan prawny charakteryzuje się tym, że w znaczącym stopniu osiągnięto zrównanie sytuacji prawnej osób fizycznych, w szczególności w zakresie sposobów oddłużenia i w zakresie dyrektywy co do sposobu prowadzenia postępowania upadłościowego. Pozostaje zróżnicowanie w zakresie takim, że w wypadku upadłości konsumenckiej możliwość uwzględnienia przez sąd wniosku o ogłoszenie upadłości – a w konsekwencji o oddłużenie – nie jest powiązane z kwestią możliwości pokrycia przez dłużnika kosztów postępowania upadłościowego.

Słowa kluczowe: upadłość; oddłużenie; umorzenie zobowiązań; niewypłacalność; równość wobec prawa

I. UWAGI WPROWADZAJĄCE

W ogólnym ujęciu oddłużenie można charakteryzować jako instytucję prawną, której rolą jest zaradzenie nadmiernemu zadłużeniu¹. W polskim systemie prawa – podobnie jak w wielu innych – instytucja ta jest uregulowana przepisami prawa upadłościowego². Oddłużenie traktowane jako pewna procedura należy do problematyki postępowania upadłościowego. Skutkiem prawnym prawomocnego oddłużenia jest w polskim prawie wygaśnięcie zobowiązań objętych oddłużeniem (Porzycki, 2006, s. 82; szerzej Lachner, 2016, s. 282–286), w niektórych innych systemach – przekształcenie zobowiązania w zobowiązanie naturalne (zob. Michalak-Abram, 2018, s. 172). Na oddłużenie można patrzeć też od strony funkcjonalnej i wtedy rozumie się je szerzej, tj. również jako rozłożenie spłaty należności na raty czy przedłużenie terminu spłaty (zob. Gurgul, 2016, s. 12); takie oddłużenie realizowane jest w drodze mechanizmu układu (podobnie Szczepanik, 2021, s. 197)³. Przedmiotem tych rozważań jest jednak wyłącznie oddłużenie w sensie ścisłym.

¹ Nadmierne zadłużenie stanowi kwalifikację ekonomiczną czy też problem społeczny lub z zakresu efektywności gospodarowania. Pojęciem prawnym w systemie prawa polskiego jest pojęcie niewypłacalności.

² Przepisy tego prawa zawarte są głównie w ustawie z 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe, t.jedn.: Dz. U. 2022, poz. 1520 (dalej jako: p.u.). Pierwotny tytuł tej ustawy: Prawo upadłościowe i naprawcze (dalej jako: p.u.n.) został zmieniony na mocy ustawy z 15 maja 2015 r. – Prawo restrukturyzacyjne, t.jedn.: Dz. U. 2022, poz. 2309.

³ Aspektowi oddłużenia w ramach ewolucji rozwiązań wprowadzonych przez ustawodawcę w postępowaniu restrukturyzacyjnym, a wcześniej – naprawczym, poświęcił stosunkowo obszerne rozważania Zedler (2017, s. 620–629), który zwraca uwagę na brak racjonalnego wytłumaczenia dla zróżnicowania przez ustawodawcę przedmiotowych granic oddłużania w postępowaniu upadłościowym i w postępowaniu restrukturyzacyjnym.

Przez zawarty w tytule tego opracowania dostęp do oddłużenia należy rozumieć, po pierwsze, istnienie w danym systemie prawnym regulacji umożliwiających oddłużenie, jak również sposób ukształtowania tego oddłużenia pod względem podmiotowym i przedmiotowym, po drugie – problem, jak kształtują się możliwości oddłużenia na gruncie stosowania obowiązujących przepisów, czyli na poziomie konkretnego wszczętego i prowadzonego postępowania.

Zasadność samego istnienia w systemie prawa instytucji oddłużenia nie jest oczywista. Aksjologiczne podłoże oddłużenia jest przedmiotem rozważań w doktrynie (Hrycaj, 2018, s. 275–276; Hrycaj i Kosmał, 2021, s. 39–43; Rak, 2023, s. 68–76; Skorupa, 2023, s. 35–45) i analizy te do jednoznacznych wniosków nie prowadzą. W niniejszym – krótkim z założenia – opracowaniu również nie będzie możliwe dokonanie rozstrzygnięć w tym zakresie. Rozważania poniższe natomiast podyktowane są potrzebą powiązania problematyki prawnej oddłużenia z kwestią równości wobec prawa.

Jeżeli w danym systemie prawa obowiązują przepisy umożliwiające oddłużenie, rozważań wymaga – jako wyjściowe zagadnienie – jego zakres podmiotowy. Powstaje przecież pytanie, czy prawo zapewnia równy dostęp do oddłużenia. Równość wobec prawa jest zagadnieniem o najwyższej doniosłości z punktu widzenia prawnoustrojowego. Poświęcono mu obszerną literaturę. W tym miejscu niezbędne jest jedynie zaznaczenie, że w polskiej Konstytucji równość wobec prawa – w jej szerokim rozumieniu (por. Tarno, 2014, s. 220) – ustanowiona została w art. 32 i stanowi z jednej strony zasadę prawa konstytucyjnego, z drugiej – prawo człowieka; tym samym zaliczana jest do tzw. praw podstawowych, a w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego (TK) i w doktrynie przeważa traktowanie jej jako prawa podmiotowego⁴. Ponieważ rozważania nad oddłużeniem obejmują w swej zasadniczej części problematykę postępowania, należy mieć na uwadze, że zasada równości wobec prawa ma swoje odzwierciedlenie w procesowej zasadzie równości stron (w postępowaniach cywilnych innych niż proces przybiera ona postać zasady równości uczestników postępowania). Analiza sposobu realizacji tej zasady w przepisach regulujących przebieg danego rodzaju postępowania obejmuje różne aspekty sięgające od zasad ustrojowych dotyczących organizacji wymiaru sprawiedliwości po tzw. kierownictwo sędziowskie. Drugim – obok odpowiedniego kształtowania treści obowiązującego prawa (tzw. równość w prawie) – elementem równości jest nakaz równego traktowania w procesie stosowania prawa (równość wobec prawa *sensu stricto*)⁵. Zatem – jak to już zresztą zaznaczono – problematyka zasady równości powinna zostać odniesiona do stosowania obowiązujących przepisów w konkretnej rozpatrywanej i rozstrzyganej przez sąd sprawie.

Zasadą równości objęte są zarówno osoby fizyczne, jak i jednostki organizacyjne (Góra-Błaszczkowska, 2008, s. 18). Niemniej oddłużenie w rozumieniu ścisłym – przyjmowanym w niniejszym opracowaniu – dotyczy wyłącznie

⁴ Zob. uzasadnienie orzeczenia TK z 24 października 2001 r., SK 10/01, OTK 2001, nr 7, poz. 225. Zob. też Chmaj (2016, s. 58 i 63).

⁵ Zob. uzasadnienie orzeczenia TK z 24 października 1989 r., K 6/89, OTK 1989, poz. 7.

osób fizycznych, zatem nie osób prawnych czy innych jednostek organizacyjnych. Przepisy nie wprowadzają tak rozumianego oddłużenia osób prawnych, ponieważ w wyniku zakończenia postępowania upadłościowego podlegają one wykreśleniu z rejestru i tym samym tracą byt prawny (Adamus, 2016, s. 846; Porzycki, 2006, s. 79; Sawilow, 2015, s. 311 i 312)⁶. Jeżeli porównać sytuację prawną takiej osoby fizycznej, która pomimo przeprowadzonej upadłości pozostaje z długami, z sytuacją upadłej osoby prawnej, której długi przestają istnieć ze względu na zakończenie bytu danej jednostki organizacyjnej, to nie ulega wątpliwości, że równość nie jest zachowana.

Z kolei wśród samych osób fizycznych są osoby pełniące różne role gospodarce, takie jak przedsiębiorca czy konsument. Te poszczególne kategorie osób fizycznych w systemie prawa polskiego – podobnie jak w systemach wielu innych państw – nie są objęte ani jedną, ani jednolitą regulacją. W konsekwencji powstaje kwestia, czy i w jakim stopniu zasady (w tym przesłanki, tryb) oddłużenia odpowiadają zasadzie równości wobec prawa (a więc w jakim zakresie są jednakowe dla poszczególnych kategorii tych osób, a w jakim zakresie się różnią). Potrzebna jest więc analiza porównawcza w tym zakresie, tym bardziej że stan prawny w Polsce w ciągu ostatnich kilkunastu lat ewoluował, i to w stopniu radykalnym. Taki jest cel niniejszego opracowania.

Wypada zaznaczyć, że nie ma jakiegos jednolitego modelu europejskiego, do którego można by się odnosić w tych rozważaniach. Dostęp do oddłużenia w różnych systemach prawnych ukształtowano różnie (szerzej Michalak-Abram, 2018, s. 3) i w dodatku regulacje te również podlegały ewolucji. W ramach założonego celu badawczego nie byłoby przydatnym podejściem bezpośrednio porównywanie polskiego modelu oddłużenia z któryś z tradycyjnie ukształtowanych w państwach Europy Zachodniej⁷, polski ustawodawca stworzył bowiem model swoisty (Michalak-Abram, 2018, s. 114). Pewne elementy, takie jak ustalanie przez sąd warunków spłaty, zaczerpnięto z rozwiązań niemieckich i austriackich (Gurgul, 2009b, s. 593), z kolei zmiany liberalizujące w ostatnich latach oddłużenie wzorowano na systemie anglosaskim (szerzej Szerszeń, 2021). W ramach Unii Europejskiej nie dokonano harmonizacji w zakresie regulacji oddłużenia, tzn. nie ma czegoś, co można by nazwać „jednolitą procedurą oddłużeniową” (zob. Michalak-Abram, 2018, s. 2). Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2015/848 z 20 maja 2015 r. w sprawie postępowania upadłościowego⁸ koncentruje się na unormowaniu zagadnień kolizyjnych (Michalak-Abram, 2018, s. 3 i 87). Harmonizacja, o której mowa,

⁶ Jedynie przyjmując szerokie pojęcie oddłużenia (zob. wyżej), można mówić o oddłużeniu osób prawnych (i jednostek organizacyjnych bez osobowości prawnej posiadających zdolność prawną; zob. Wołowski, 2016, s. 22).

⁷ Zasadniczo są to następujące tzw. modele narodowe: anglosaski, romański, skandynawski oraz występujący w Niemczech i Austrii. Obecnie już w każdym z nich występuje dostęp do oddłużenia zarówno dla osób fizycznych będących konsumentami, jak i osób fizycznych będących przedsiębiorcami; szerzej Michalak-Abram (2018, s. 114–142). Zob. też Tereszkiwicz (2000a, 2000b, 2009), Szpringer (2006), Kabza (2009, s. 126–136), Kuglarz (2017, s. 108–110), Solarz (2008) i Szymańska (2013, s. 56).

⁸ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2015/848 z 20 maja 2015 r. w sprawie postępowania upadłościowego, Dz. Urz. UE L 141, s. 19.

spodziewana jest natomiast w wyniku transpozycji do krajowych porządków prawnych dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady z 20 czerwca 2019 r. (tzw. dyrektywy drugiej szansy)⁹.

II. ZAGADNIENIA TERMINOLOGICZNE

W obecnie obowiązujących przepisach Prawa upadłościowego termin „oddłużenie” nie występuje. Ustawodawca posługuje się terminem „umorzenie zobowiązań”, i to zarówno w art. 2 ustawy należącym do przepisów ogólnych (tytuł pierwszy części pierwszej ustawy), jak i w szczegółowej regulacji zawartej w art. 369–370f i art. 491–art. 491²² p.u. Niemniej od 1 stycznia 2016 do 23 marca 2020 r. obowiązywał ust. 1a art. 2 p.u., w którym była mowa o „możliwości oddłużenia” dłużnika. Porównanie treści tego przepisu z treścią ówczesnego art. 2 ust. 2 p.u., regulującego analogiczną kwestię w odniesieniu do osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej, prowadziło do wniosku, że terminy „umorzenie zobowiązań” i „oddłużenie” są dla ustawodawcy równoznaczne (por. Adamus, 2020, s. 19)¹⁰. Poza tym w art. 373 ust. 3 p.u. pojawia się termin „umorzenie długów”¹¹. Jeżeli chodzi o podejście przedstawicieli nauki prawa, to już w pierwszym komentarzu do obecnego Prawa upadłościowego użyto terminu „oddłużenie” z wyjaśnieniem, że należy to rozumieć jako umorzenie zobowiązań (Zedler, 2003, s. 940)¹².

Termin „umorzenie zobowiązań” (podobnie jak „umorzenie długów”) odzwierciedla istotę oddłużenia, a mianowicie to, że skutkiem prawnym oddłużenia jest wygaśnięcie zobowiązań. Niemniej doktrynalny termin „oddłużenie” jako synonim „umorzenia zobowiązań” stał się w zasadzie powszechny i można go zaakceptować. Warto jednocześnie mieć świadomość, że w rozważaniach doktrynalnych o oddłużeniu całkowita jednolitość terminologiczna nie zaplanowała. W szczególności zamiennie z „umorzeniem zobowiązań” stosuje się sformułowanie „umorzenie wierzytelności” (Zedler, 2003, s. 943). Używa się też sformułowania „umorzenie długów” (Porzycki, 2006, w tytule opracowania oraz 79 i 81; Michalak-Abram, 2018, s. 160), ewentualnie „umorzenie reszty długów” (Porzycki, 2006, s. 71, 76 i 79). Spotykany jest termin „zwolnienie

⁹ Dyrektywa 2019/1023 Parlamentu Europejskiego i Rady z 20 czerwca 2019 r. w sprawie ram restrukturyzacji zapobiegawczej, umorzenia długów i zakazów prowadzenia działalności oraz w sprawie środków zwiększających skuteczność postępowań dotyczących restrukturyzacji, niewypłacalności i umorzenia długów, a także zmieniającej dyrektywę (UE) 2017/1132 (dyrektywa o restrukturyzacji i upadłości), Dz. Urz. UE L 172 z 26.06.2019, s. 18 (dalej jako: dyrektywa 2019/1023).

¹⁰ W Uzasadnieniu projektu ustawy Prawo upadłościowe i naprawcze (Druk sejmowy nr 809 Sejmu IV kadencji) termin „oddłużenie” wystąpił wielokrotnie, np. na s. 99, 100, 123.

¹¹ Stosowanie przez ustawodawcę terminologii synonimicznej – a już tym bardziej na gruncie jednego i tego samego aktu normatywnego – jest błędem w sztuce tworzenia prawa; zob. § 10 Zasad techniki prawodawczej (załącznik do rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z 20 czerwca 2002 r.), t.jedn.: Dz. U. 2016, poz. 283.

¹² Podobny termin to „redukcja zobowiązań”, tak Pannert (2020) w tytule opracowania.

z długów” (Tereszkiewicz, 2008, s. 217, i już w samym tytule opracowania) czy też „zwolnienie z reszty długów” (Kuglarz, 2015, s. 33).

Postępowanie, w ramach którego następuje oddłużenie, zyskało w doktrynie prawa miano postępowania oddłużeniowego. Jest to termin używany powszechnie (np. Michalak-Abram, 2018, już w samym tytule pracy) i można go zaaprobować, niemniej ze świadomością, że nie jest to termin ustawowy. W prawie polskim od początku ukształtowano postępowanie oddłużeniowe jako ostatni etap postępowania upadłościowego (tak w przepisach ogólnych o postępowaniu upadłościowym; zob. też Michalak-Abram, 2018, s. 37); nieco inaczej w postępowaniu dotyczącym konsumentów, o czym będzie mowa, zawsze jednak przebiega ono wewnątrz postępowania upadłościowego. Stąd nigdy nie można utożsamiać pojęć postępowania oddłużeniowego i postępowania upadłościowego (tak czyni Michalak-Abram, 2018, s. 161).

W ramach uwag terminologicznych należy wyjaśnić, że dość powszechnie używany jest w nauce prawa termin „konsumenckie postępowanie upadłościowe”¹³, w szczególności dla odróżnienia tego postępowania od postępowania upadłościowego przedsiębiorców. Termin ten jest określeniem pozaustawowym, niemniej jego stosowanie pozwala uniknąć długiego sformułowania ustawowego „postępowanie upadłościowe wobec osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej”. Zresztą na gruncie obecnego stanu prawnego pojawiła się dodatkowa trudność, polegająca na tym, że termin „konsumenckie postępowanie upadłościowe” może być niewystarczający dla precyzyjnego określenia przedmiotu rozważań, ustawodawca wprowadził bowiem inne jeszcze postępowanie upadłościowe, które też jest „konsumenckie”, a mianowicie „postępowanie o zwarcie układu na zgromadzeniu wierzycieli przez osobę fizyczną nieprowadzącą działalności gospodarczej”¹⁴. Bywa też, że używa się sformułowania „upadłość konsumencka” jako synonimu „konsumenckiego postępowania upadłościowego”, choć oczywiście terminy „upadłość” i „postępowanie upadłościowe” nie są równoznaczne.

W ogóle podział na upadłość przedsiębiorców i upadłość konsumencką (czy też omawianie upadłości w odniesieniu do „przedsiębiorców” i w odniesieniu do „konsumentów”) jest uproszczeniem (choć przydatnym – również w niektórych miejscach tego opracowania – dla wygody prowadzenia rozważań)¹⁵. Otóż tzw. ogólna zdolność upadłościowa – w myśl art. 5 p.u. – od początku przysługiwała nie tylko przedsiębiorcom; spośród osób fizycznych posiadali ją również wspólnicy osobowych spółek handlowych, ponoszący odpowiedzialność za zobowiązania spółki bez ograniczenia całym swoim majątkiem, oraz wspólnicy spółki partnerskiej. Tak więc również nazwa ustawowa, oparta na przeciwstawieniu („nieprowadzących działalności gospodarczej”) jest uproszczeniem nieoddającym istoty omawianego zakresu podmiotowego (podobnie

¹³ Jako jeden z pierwszych autorów używał tego terminu Jaślikowski (2011, s. 68 i 69).

¹⁴ Tym bardziej nieadekwatny jest termin „postępowanie konsumenckie”, używany przez Machowską (2020a, s. 239 i 242, 2020b, s. 299) czy „postępowanie uproszczone konsumenckie” – tak Ludwiczyska i in. (2023, s. 406).

¹⁵ Niemniej uproszczenie to zawsze trzeba zaznaczać. Brakuje tego zaznaczenia np. w opracowaniu Hrycaj i Kosmal (2021, s. 20).

Witosz, 2020, s. 1391). O problemie zdolności upadłościowej będzie mowa niżej. Oczywiście dodatkowo trzeba mieć świadomość, że pojęcie konsumenta w kontekście „upadłości konsumenckiej” abstrahuje od definicji konsumenta zawartej w art. 22¹ k.c.

III. ZAGADNIENIA OGÓLNE DOSTĘPU DO ODDŁUŻENIA

Na pierwszym poziomie objętym niniejszymi rozważaniami, tj. na poziomie ustawodawstwa, rozważaniom powinna być poddana dostępność oddłużenia rozumiana szeroko, tzn. w aspektach zarówno podmiotowym, jak i przedmiotowym. W prawie polskim nie ma oddłużenia bez ogłoszenia upadłości (oczywiście o ile mowa jest o oddłużeniu w znaczeniu ścisłym). Oznacza to, że oddłużenie jest warunkowane przede wszystkim przesłankami ogłoszenia upadłości (por. Porzycki, 2006, s. 76). Przesłanką wyjściową jest przesłanka podmiotowa w postaci zdolności upadłościowej¹⁶. Dopiero po ustaleniu, że mamy do czynienia z podmiotem mającym zdolność upadłościową, następuje przejście do badania przedmiotowej przesłanki upadłości, którą jest niewypłacalność, i ewentualnych dalszych przesłanek przedmiotowych. Wyrażona w doktrynie propozycja, by posługiwać się pojęciem zdolności oddłużeniowej (tak Michalak-Abram, 2018, s. 227–228), niczego nie zmienia; zdolność oddłużeniowa – przysługująca osobom fizycznym – i tak byłaby jedynie elementem zdolności upadłościowej.

Ponieważ oddłużenie odnosi się do osób fizycznych (nie do jednostek organizacyjnych), ten aspekt dostępności oddłużenia sprowadzi się do pytania, czy wszystkie osoby fizyczne posiadają zdolność upadłościową. Dla jasności należy zaznaczyć, że w literaturze występuje pewna niejednorodność w rozumieniu tej przesłanki. Otóż od zdolności upadłościowej rozumianej ściśle – tj. jako przesłanka podmiotowa – należy odróżnić zdolność upadłościową w rozumieniu szerokim¹⁷. Niekoniecznie też w poszczególnych systemach prawnych w ogóle wyodrębniana jest kategoria zdolności upadłościowej (a jeżeli nawet, to może to być pojęcie o innej treści). Niezależnie od tego, czy w danym systemie prawa znane jest – przynajmniej na gruncie doktrynalnym – pojęcie zdolności upadłościowej, możliwe jest – przy przyjęciu pewnego uproszczenia – wyodrębnienie dwóch modeli ustawodawczych: takiego, w którym oddłużenie odnosi się wyłącznie do konsumentów, i takiego, w którym możliwość oddłużenia mają zarówno konsumenci, jak i osoby fizyczne będące przedsiębiorcami. Przykładowo w ustawodawstwie obowiązującym w Anglii i Walii wśród kilku możliwych postępowań oddłużeniowych (sądowych i pozasądowych) znajdują się takie, które dotyczą jednakowo osób fizycznych będących przedsiębiorcami i konsumentami (zob. Terret, 2011, s. 348). Niektóre ustawodawstwa, np. szwedzkie,

¹⁶ Problematyka zdolności upadłościowej była przedmiotem obszernych rozważań w literaturze; zob. przede wszystkim Mrówczyński (2019, s. 357–376).

¹⁷ Zob. literaturę wskazaną przez Mrówczyńskiego (2019, s. 361). Zob. też Michalak-Abram (2018, s. 228).

charakteryzowała ewolucja przebiegająca w ten sposób, że regulacje oddłużeniowe przeznaczone dla konsumentów zostały rozciągnięte na przedsiębiorców (szerzej Michalak-Abram, 2018, s. 117 i 229).

Natomiast aspekt przedmiotowy dostępu do oddłużenia polega na tym, że sąd – po uprzednim ustaleniu istnienia zdolności upadłościowej – bada tzw. przedmiotowe przesłanki ogłoszenia upadłości, do których należy niewypłacalność i przesłanki negatywne (w prawie polskim w ogólnych przepisach o postępowaniu upadłościowym przesłanką negatywną jest przede wszystkim wyrażona w art. 13 ust. 1 p.u. przesłanka braku wystarczających środków na pokrycie kosztów postępowania lub istnienia takich tylko środków, które wystarczają jedynie na zaspokojenie tych kosztów). W odpowiednim stadium postępowania następuje z kolei badanie już samych przedmiotowych przesłanek oddłużenia. Wspólną cechą dla podejścia europejskiego jest – jak ujęto to w literaturze – „ograniczony dostęp do procedury oddłużania” (Michalak-Abram, 2018, s. 25; zob. też Kabza, 2009, s. 127), a ograniczenie to wyraża się w badaniu przesłanki tzw. moralności płatniczej (Adamus, 2020, s. 32–43; Michalak-Abram, 2018, s. 25), obejmującej przyczyny stanu niewypłacalności. W doktrynie zaproponowano też, by badanie tej „subiektywnej kwalifikacji” określać jako badanie dobrej wiary (tak Michalak-Abram, 2018, s. 173). W każdym razie zasada, do której stosuje się ustawodawstwo większości państw europejskich, jest taka, że spełnienie przez dłużnika pewnych formalnych tylko warunków nie wystarczy do oddłużenia ani też oddłużenie nie jest automatycznym skutkiem przeprowadzenia likwidacji upadłościowej.

Zakłada się, że w wyniku transpozycji dyrektywy 2019/1023 powinno dojść do maksymalnego zbliżenia rozwiązań w systemach prawnych poszczególnych państw unijnych, co ma poprawić funkcjonowanie rynku wewnętrznego. Dyrektywa dotyczy przedsiębiorców będących osobami fizycznymi (art. 2 ust. 1 pkt 9 dyrektywy). Oddłużenie, i to całkowite, powinno być, według niej, dostępne dla każdego uczciwego przedsiębiorcy (motywy 1 i 72 preambuły dyrektywy; zob. też Kruczalak-Jankowska, 2023, s. 302). W dyrektywie postuluje się, by postępowania rządzące się takimi zasadami obejmowały też konsumentów (art. 1 ust. 4 dyrektywy, motyw 21 preambuły dyrektywy). Dyrektywa kładzie nacisk na potrzebę wyeliminowania nadmiernego sformalizowania i rozciągnięcia w czasie postępowań oddłużeniowych¹⁸. Dostępowi do umorzenia długów poświęcono w dyrektywie wprost przepis art. 20, a ponadto trzy kolejne, będące jego rozwinięciem. Założeniem jest, by czas wymagany do umorzenia długów był nie dłuższy niż trzy lata, bez potrzeby wszczynania osobnego postępowania. Zastrzega się przy tym, że krajowe regulacje tego dostępu powinny uwzględniać takie czynniki, jak indywidualna sytuacja przedsiębiorcy czy słuszne interesy wierzycieli. Mogą one wręcz odmawiać dostępu do oddłużenia, jeżeli przedsiębiorca – czy to na etapie zaciągania długów, czy w toku postępowania upadłościowego lub w toku spłacania długów – działał nieuczciwie lub w złej wierze (art. 23 ust. 1 dyrektywy, motywy 78 i 79 preambuły dyrektywy).

¹⁸ Zob. w szczególności motywy 4 i 6 preambuły dyrektywy 2019/1023. Zob. też motyw 16, w którym wprost posłużono się sformułowaniem „ulatwienie umorzenia długów”.

Artykuł 23 ust. 2 dyrektywy 2019/1023 określa ponadto inne – szczegółowe – okoliczności mogące prowadzić do odmowy przyznania oddłużenia.

Ponieważ w polskim systemie prawnym przyjęto, szeroko rozpowszechnioną też w innych systemach prawnych, drogę sądową oddłużenia, pytanie o dostępność oddłużenia ma jednocześnie swój aspekt prawnoustrojowy, a mianowicie wpisuje się w ogólniejszą problematykę prawa do sądu¹⁹. Częścią tej problematyki jest kwestia samego dostępu do sądu. Dostęp do sądu przejawia się zwłaszcza w takich elementach, jak finansowa bariera przyjęcia sprawy do rozpoznania (wysokość kosztów sądowych i możliwość uzyskania zwolnienia od nich), łatwość sporządzenia pisma wymaganego do zainicjowania postępowania, pomoc prawna z urzędu. Dostęp ten wiąże się z zasadą równości wobec prawa (Góra-Błaszczykowska, 2008, s. 82). Chodzi o to, by każdy miał równą możliwość zwrócenia się do sądu o ochronę prawną (Góra-Błaszczykowska, 2008, s. 147).

Jak wynika z tego, co już powiedziano, o dostępie do oddłużenia ostatecznie decyduje ocena sędziowska (zob. Michalak-Abram, 2018, s. 173)²⁰. Zatem dostęp do oddłużenia należy rozważać również na poziomie konkretnego postępowania, dokonując porównań z innymi konkretnymi postępowaniami w tego samego rodzaju sprawach. Tu ujawnia się równość wobec prawa jako dyrektywa dla procesu stosowania prawa (Góra-Błaszczykowska, 2008, s. 37). Zwłaszcza z badaniem przesłanek przedmiotowych upadłości i oddłużenia wiąże się dokonywanie oceny materiału dowodowego przez sąd. Trzeba mieć świadomość, że w obszarze pozostawionym uznaniu sądu może wystąpić stosowanie różnych podejść przez różne sądy w kraju.

IV. ISTOTA ODDŁUŻENIA A RÓWNOŚĆ WOBEC PRAWA NA GRUNCIE PIERWOTNEJ REGULACJI Z ZAKRESU PRAWA UPADŁOŚCIOWEGO

Prawna istota oddłużenia nie jest oczywista. Nie mamy tu przecież do czynienia z żadnym powództwem ani nie jest to w ogóle żądanie (roszczenie) skierowane do wierzycieli²¹. Normy prawnomiędzynarodowe czy unijne, ani też polskiej Konstytucji nie tworzą podstawy do konstruowania czegoś, co można by nazwać „prawem do oddłużenia”. Nawiązując do etycznego fundamentu praw podstawowych, można powiedzieć, że nie ma żadnego „naturalnego” prawa do oddłużenia. Przeciwnie: wielowiekową tradycją uświęconą została zasada *pacta sunt servanda* (por. Adamus, 2015, s. 110; Jakubecki, 2015, s. 13; Zedler, 2017, s. 614). Prawdą jest natomiast, że rodzi się nowa dziedzina

¹⁹ Prawo do sądu traktować należy zarówno jako zasadę prawa konstytucyjnego, jak i jako prawo podmiotowe.

²⁰ Aksjologicznym uzasadnieniem tego rozwiązania jest to, by pomoc była udzielona tylko tym dłużnikom, którzy faktycznie jej potrzebują, i by jednocześnie ochronić wierzycieli przed nieuczciwymi dłużnikami (Michalak-Abram, 2018, s. 173).

²¹ Por. uzasadnienie postanowienia TK z 16 lipca 2012 r., SK 13/10, OTK A 2012, nr 7, poz. 92.

prawa w postaci prawa oddłużeniowego (zob. Witosz i Witosz, 2020, s. 670). Wskazano już wyżej na podejście ustawodawcy unijnego wyrażone w dyrektywie 2019/1023, z tym że zaznaczyć trzeba, iż postanowienia dyrektywy pozostawiają ustawodawcom krajowym spory zakres swobody co do konkretnego kształtu regulacji oddłużenia (zob. wskazane wyżej art. 20 i 23 dyrektywy oraz motywy 73 i 75 preambuły dyrektywy). W każdym razie aktualne jest pytanie, czy dopuszczalne jest, by było ono wprowadzane na zasadzie uprawnienia przysługującego wybranym, czyli przywileju.

Zamieszczenie przepisów o oddłużeniu w Prawie upadłościowym i naprawczym uchwalonym w 2003 r. było efektem podążenia przez polskiego ustawodawcę za trendem, który zaistniał w krajach Europy Zachodniej. Sama regulacja oddłużenia początkowo znajdowała się niejako na marginesie nurtu postępowania upadłościowego. Poświęcone jej były dwa przepisy w postaci art. 369 i 370 p.u.n.

W pierwotnej regulacji zdolność upadłościowa przysługiwała przedsiębiorcom, a ponadto niektórym innym podmiotom²². Oznaczało to, że oddłużenie miało zastosowanie do tych osób fizycznych, które były przedsiębiorcami, jak również tych, które mieściły się w kręgu określonym w art. 5 ust. 3 p.u.n. (podobnie Porzycki, 2006, s. 74–75). Ten zakres podmiotowy znajdował swoje uzupełnienie w art. 8 i 9 p.u.n. Pierwszy z tych przepisów stanowił, że można żądać ogłoszenia upadłości osoby fizycznej, która była przedsiębiorcą, także po zaprzestaniu prowadzenia przez nią działalności gospodarczej, jeżeli od dnia wykreślenia z Krajowego Rejestru Sądowego lub innego właściwego rejestru nie upłynął rok (szerzej Mrówczyński, 2023, s. 140–141). Artykuł 9 p.u.n. rozciągał tę regułę na osoby, które prowadziły działalność gospodarczą bez dopełnienia obowiązku jej zarejestrowania.

Do oddłużenia wymagany był osobny wniosek upadłego W przepisach określone zostały przesłanki przedmiotowe oddłużenia. Otóż oddłużenie było możliwe tylko w postanowieniu o zakończeniu postępowania, czyli po zlikwidowaniu majątku masy upadłości (dotyczyło to postępowania upadłościowego z likwidacją majątku, z tym że z mocy art. 293 ust. 1 było dopuszczalne również w razie postępowania z możliwością układu, które zakończone zostało układem likwidacyjnym)²³. Przyczyną upadłości musiały być wyjątkowe i niezależne od dłużnika okoliczności, dłużnik musiał rzetelnie wykonywać ciężące na nim w postępowaniu obowiązki, nie mogły zachodzić podstawy do pozbawienia dłużnika prawa prowadzenia działalności gospodarczej. O zakresie umorzenia zobowiązań decydowały następujące kryteria: możliwości zarobkowe upadłego, wysokość niezaspokojonych wierzytelności, realność ich zaspokojenia w przyszłości (art. 370 ust. 1 p.u.n.).

²² Według art. 5 ust. 1 przepisy ustawy stosuje się do dłużników będących przedsiębiorcami, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej. W art. 5 ust. 3 (obecnie ust. 2) wyszczególniono rodzaje podmiotów traktowanych na gruncie ustawy jak przedsiębiorcy, jak o tym była mowa wyżej w pkt I. Szerzej Mrówczyński (2009, s. 72–73).

²³ Postępowanie upadłościowe z możliwością zawarcia układu istniało w systemie prawnym do czasu nowelizacji, która weszła w życie 1 stycznia 2016 r.

Przesłanką negatywną była wcześniejsza upadłość lub odmowa wszczęcia postępowania upadłościowego z powodu braku majątku, o ile od zakończenia postępowania lub od odmowy wszczęcia do dnia wszczęcia obecnego postępowania nie upłynęło dziesięć lat (art. 370 ust. 3 p.u.n.).

W pierwszym komentarzu do obecnego Prawa upadłościowego kwalifikowano oddłużenie jako „dobrodziejstwo” (Zedler, 2003, s. 943; później tak też Całus, 2015, s. 20; Kozub, 2016, s. 746 i 747; podobnie Adamus, 2020, s. 43)²⁴. Innym określeniem stosowanym od początku w doktrynie w odniesieniu do oddłużenia jest „przywilej” (tak Frey i Kocańska, 2010, s. 55 i 63; Zienkiewicz, 2003, s. 12; Zimmerman, 2012, s. 987; później też Jakubecki, 2015, s. 10; Frey, 2019, s. 175–176 i 193; Wolska-Bagińska, 2018, s. 35).

Nie da się zaprzeczyć, że w istocie na gruncie ówczesnego stanu prawnego oddłużenie miało charakter przywileju, i to niejako podwójnego: zarówno podmiotowego, jak i przedmiotowego. Podmiotowy charakter uprzywilejowania przejawiał się w tym, że oddłużenie przysługiwało wyłącznie tym osobom fizycznym, które były przedsiębiorcami, ściślej: tym osobom fizycznym, którym przysługiwała zdolność upadłościowa dla przedsiębiorców (tzw. ogólna); pozostałe osoby fizyczne nie miały dostępu do oddłużenia, ponieważ ustawa nie przyznawała im zdolności upadłościowej. Charakter przedmiotowy uprzywilejowania opierał się na przesłankach, które sprowadzały oddłużenie do nagrody dla upadłego za lojalną współpracę z organami postępowania. Przyznanie możliwości oddłużenia co do zasady tylko przedsiębiorcom sprawiło, że w nauce prawa pojawił się zarzut niezgodności omawianej regulacji prawnej z Konstytucją (Porzycki, 2006, s. 87; zob. też Hrycaj i Kosmal, 2021, s. 10; Michalak-Abram, 2018, s. 8)²⁵.

Ustawa wprowadzała zróżnicowanie również w samym kręgu przedsiębiorców (ściślej: osób posiadających ogólną zdolność upadłościową). Z art. 13 ust. 1 p.u.n., zawierającego przesłankę przedmiotową, wynikała bowiem konieczność oddalenia wniosku z powodu braku środków na koszty postępowania lub istnienie środków tylko w takiej wysokości, która pozwoliłaby na zaspokojenie tych kosztów. Jak to określono w literaturze, droga do oddłużenia – paradoksalnie – była zamknięta dla przedsiębiorców najuboższych (Porzycki, 2006, s. 77); w dodatku art. 32 ust. 1 p.u.n. wykluczał uzyskanie przez dłużnika w postępowaniu w przedmiocie ogłoszenia upadłości zwolnienia od kosztów sądowych²⁶. W związku z tym podniesiono zarzut naruszenia art. 32 Konstytucji (Porzycki, 2006, s. 77–78, 81 i 88).

Już zatem w początkach regulacji oddłużenia w prawie polskim, pojawiły się poważne wątpliwości co do zgodności przepisów z Konstytucją. Od tego cza-

²⁴ Tak też SN w uzasadnieniu postanowienia z 16 lutego 2011 r., II CSK 370/10, Legalis.

²⁵ Brak dopuszczalności upadłości konsumenckiej projektodawca uzasadniał brakami organizacyjnymi sądownictwa; Uzasadnienie projektu ustawy Prawo upadłościowe i naprawcze, Druk sejmowy nr 809 Sejmu IV kadencji, s. 99.

²⁶ Przepis ten został uchylony ustawą z 25 stycznia 2013 r. o zmianie ustawy – Prawo upadłościowe i naprawcze, Dz. U. poz. 355. Wcześniej – na podstawie wyroku TK z 15 maja 2012 r., P 11/10 – przepis ten stracił moc w odniesieniu do spółek z ograniczoną odpowiedzialnością. Wyrok spotkał się z poparciem doktryny (zob. Świąder, 2013, s. 724).

su w stanie prawnym zachodziły stopniowo zmiany istotne z punktu widzenia konstytucyjnej zasady równości wobec prawa, w tym zmiany odnoszące się do przedsiębiorców.

Nawiązując do fundamentu konstytucyjnego w zakresie równości wobec prawa, należy stwierdzić, że przywileje formalnie zaprzeczają równości. W konsekwencji do ustawodawcy powinno się kierować postulat nietworzenia norm przyznających przywileje (podobnie jak norm dyskryminujących; Ereciński i Weitz, 2010, s. 44). Realizacja jednak określonych innych wartości – również chronionych Konstytucją – może wymagać ustanawiania przywilejów i rzeczywiście ustawodawca przywileje tworzy²⁷. W istocie rzeczy chodzi więc raczej o to, by ustawodawca nie wprowadzał przywilejów nieuzasadnionych (Ereciński i Weitz, 2010, s. 45). Trybunał Konstytucyjny w swoim orzecznictwie równość wiąże ze sprawiedliwością; chodzi o to, że różnicowanie podmiotów prawa w ustawodawstwie podlega ocenie z punktu widzenia, czy różnice są usprawiedliwione. Generalnie rzecz biorąc i uwzględniając poglądy wyrażone w teorii prawa, uznaje się za dopuszczalne różnicowanie prawa dla podmiotów wyodrębnionych według określonych klasyfikacji prawnych; osiąga się w ten sposób realizację sprawiedliwości materialnej (równość w prawie). Dopuszczalne jest w szczególności tworzenie przywilejów dla podmiotów o słabszej pozycji ekonomicznej (zob. Ereciński i Weitz, 2010, s. 45; Góra-Błaszczkowska, 2008, s. 27, 29 i 34 wraz z powołaną literaturą i orzecznictwem; Łazarska, 2012, s. 428 i 429 wraz z powołanym orzecznictwem TK)²⁸. Tak więc zakaz faworyzowania określonych kategorii (grup) podmiotów nie zostaje naruszony, jeżeli pewne preferencje społeczne mają oparcie w zasadzie sprawiedliwości, będąc w rzeczowy sposób uzasadnionymi, tj. umotywowanymi przy użyciu przekonujących argumentów; argumenty te muszą odnosić się do relewantności, proporcjonalności (czyli zważenia interesów) i do związku z innymi wartościami²⁹.

²⁷ Na gruncie normatywnym termin „przywilej” występuje rzadko i w swoistym znaczeniu (zob. ustawę z 18 września 2001 r. – Kodeks morski, t.jedn.: Dz. U. 2018, poz. 2175 ze zm.). W rozważaniach doktrynalnych mówi się nieraz o takich przywilejach, które mają charakter przedmiotowy. Istnieją wśród nich przywileje procesowe, jak np. ustawowe zwolnienie pracownika od kosztów sądowych. Przepisy Prawa upadłościowego zawierają regulacje uprzywilejowujące określonych wierzycieli ze względu na rodzaj przysługujących im wierzytelności (jest to więc uprzywilejowanie co do zasady o charakterze przedmiotowym) lub ze względu na to, że przed ogłoszeniem upadłości wytoczyli przeciwko dłużnikowi powództwo (zob. art. 145 p.u.).

²⁸ W szczególności należy zwrócić uwagę na stanowisko TK wyrażone w wyroku z 14 marca 2006 r., SK 4/05, OTK-A 2006, nr 3, poz. 29, według którego odstępstwa od zasady równości są dopuszczalne, jeżeli kryterium różnicowania pozostaje w związku z racjonalnym celem i treścią danej regulacji, a waga interesu, którego zróżnicowanie ma dotyczyć, pozostaje w odpowiedniej proporcji do interesów, które zostają naruszone w wyniku wprowadzonego zróżnicowania.

²⁹ Trybunał Konstytucyjny w znacznej części wypracował stanowisko w tych kwestiach w orzecznictwie jeszcze sprzed wejścia w życie obecnie obowiązującej Konstytucji. Następnie utrwalilo się ono zwłaszcza w wielu orzeczeniach z końca lat dziewięćdziesiątych. Tytułem przykładu zob. uzasadnienie orzeczenia z 3 września 1996 r., K 10/96, OTK 1996, nr 4 poz. 33; uzasadnienie orzeczenia TK z 16 grudnia 1996 r., U 1/96, OTK 1996, nr 6, poz. 55; uzasadnienia wyroków TK: z 16 grudnia 1997 r., K 8/97, OTK 1997, nr 5–6, poz. 70; z 6 maja 1998 r., K 37/97, OTK 1998, nr 3, poz. 33; z 24 lutego 1999 r., SK 4/98, OTK 1999, nr 2, poz. 24; z 12 grudnia 2001 r., SK 26/01, OTK 2001, nr 8, poz. 258. Zob. też Chmaj (2016, s. 72–73).

Odnosząc powyższe do przedmiotu tych rozważań, stwierdzić należy, iż w pierwotnej wersji regulacji, tj. w art. 369 i 370 p.u.n., możliwość oddłużenia uregulowana była w ten sposób, że stanowiło ono przywilej rzetelnego dłużnika³⁰. Oczywiście nie był to przywilej w stosunku do osób prawnych (i jednostek organizacyjnych bez osobowości prawnej, lecz posiadających zdolność prawną), skoro ich obowiązki wynikające ze stosunków zobowiązaniowych i tak w wyniku zakończonego postępowania upadłościowego wygasają³¹.

W ramach wyżej wskazanych zarzutów podnoszonych w nauce prawa wyrażono stanowisko, że wprawdzie przedsiębiorcy ponoszą wyższe ryzyko i ich działalność jest szczególnie pożyteczna dla społeczeństwa (zwłaszcza w aspekcie miejsc pracy, podatków), to jednak – w obliczu art. 32 Konstytucji – nie jest to argument przesądzający, by pozostałe osoby fizyczne nie miały możliwości oddłużenia (Porzycki, 2006, s. 87³²), choć regulacja z wymienionych względów może być w swoim kształcie odmienna³³.

V. ISTOTA ODDŁUŻENIA A RÓWNOŚĆ WOBEC PRAWA NA GRUNCIE KOLEJNYCH NOWELIZACJI PRZEPISÓW Z ZAKRESU PRAWA UPADŁOŚCIOWEGO

Na mocy ustawy z 5 grudnia 2008 r. o zmianie ustawy Prawo upadłościowe i naprawcze oraz ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych³⁴ – do polskiego systemu prawnego wprowadzono upadłość konsumencką. Uczyniono to poprzez umieszczenie w systemie postępowań upadłościowych nowego postępowania odrębnego w postaci postępowania wobec osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej. Tym samym nowelizacja rozszerzyła zdolność upadłościową na osoby fizyczne do tej pory nieobjęte wymienionymi art. 5, 8 i 9 p.u.n. W ten sposób pojawiło się pojęcie zdolności upadłościowej w zakresie upadłości konsumenckiej (zob. Gurgul, 2009, s. 528;

³⁰ Uzasadnienie projektu ustawy Prawo upadłościowe i naprawcze. Druk sejmowy nr 809 Sejmu IV kadencji, s. 5 i 100.

³¹ W szczególności nie dochodzi do przejścia na inny podmiot obowiązków wynikających z niezaspokojonych w postępowaniu upadłościowym należności. Wprawdzie nie wyrażono tego wprost w uzasadnieniu projektu p.u.n., jednak ówczesny minister sprawiedliwości, przedstawiając w Sejmie ten projekt, powołał się na to, że oddłużenie będzie przejawem równego traktowania osób fizycznych i osób prawnych; przemówienie w dniu 30.08.2002 r. (w ramach 28 posiedzenia, 3 dzień), <https://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf/main/32242F12>

³² Według Porzyckiego różne traktowanie byłoby dopuszczalne, gdyby zakresy zdolności do czynności prawnych, a tym samym zdolności do zaciągania zobowiązań, były różne. Zob. też Hrycaj i Kosmal (2021, s. 10) oraz Michalak-Abram (2018, s. 8).

³³ Ostatnio na ten temat Michalak-Abram (2018, s. 228). Według autorki nie ma argumentów aksjologicznych dla odmiennego traktowania w omawianym zakresie przedsiębiorców i konsumentów; argument dotyczący odmiennych ról pełnionych w gospodarce stracił na doniosłości w obliczu oparcia unijnej polityki gospodarczej na kredycie konsumenckim i konsumpcji.

³⁴ Ustawa z 5 grudnia 2008 r. o zmianie ustawy Prawo upadłościowe i naprawcze oraz ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych, Dz. U. Nr 234, poz. 1572.

Witosz, 2009, s. 26)³⁵, przeciwstawiane pojęciu zdolności upadłościowej ogólnej (zob. Harla, 2011, s. 88; Zedler, 2010, s. 25–26; zob. też Witosz, 2020, s. 664). Przy tym wyżej przytoczoną regułę z art. 8 p.u.n. rozciągnięto na osoby, które przestały być współnikami osobowych spółek handlowych. Można powiedzieć, że zdolność upadłościowa odąd przysługiwała wszystkim osobom fizycznym, z tym że pewnym z tych osób – w zakresie upadłości konsumenckiej, innym – w zakresie upadłości dotyczącej przedsiębiorców.

Ustawodawca zrealizował równość na gruncie systemu prawa upadłościowego w ten sposób, że zdolność upadłościową miały wszystkie osoby fizyczne, a nie tylko jakaś kategoria spośród nich (z zastrzeżeniem art. 6 pkt 5 p.u.n., o czym niżej). Aktualne pozostawało natomiast pytanie, czy określone kategorie osób fizycznych nie są uprzywilejowane w dostępie do oddłużenia w stosunku do innych kategorii w wyniku takiej, a nie innej treści uregulowań.

Upadłość osoby fizycznej nieprowadzącej działalność gospodarczej mogła być ogłoszona, jeżeli niewypłacalność spowodowana była wyjątkowymi i niezależnymi od dłużnika okolicznościami (art. 491³ p.u.n. w ówczesnym brzmieniu, odpowiadający przesłance oddłużenia przedsiębiorcy zawartej w art. 369 ust. 1 p.u.n.). Wprowadzono pewne uproszczenia w przebiegu postępowania mające obniżyć koszty postępowania. Odmienne też niż w wypadku upadłości przedsiębiorców dopuszczalne było zwolnienie od kosztów sądowych.

Pojawiła się – nieznana do tej pory w polskim systemie prawa – instytucja planu spłaty wierzycieli, z tym że tylko w tym rodzaju upadłości; reguły upadłości przedsiębiorców nie zmieniły się. Umorzenie zobowiązań następowało po wykonaniu przez upadłego obowiązków określonych w planie spłaty (art. 491¹² p.u.n. w brzmieniu ówczesnie obowiązującym). Odmienne zatem niż w postępowaniu upadłościowym wobec przedsiębiorców konieczny był zarówno podział funduszu masy upadłości, jak i plan spłaty (Gurgul, 2009b, s. 592; Kuźnik, 2016, s. 253; Witosz, 2010, s. 592). Wraz z przesłanką przytoczoną wyżej sprawiło to, że upadłość konsumencka ówczesnie charakteryzowała się restryktywnością (zob. Gurgul, 2010, s. 1255; Wolska-Bagińska, 2018, s. 36), a nawet oddłużenie było trudniejsze do uzyskania w porównaniu z oddłużeniem przedsiębiorców.

Ustawodawca wkrótce doszedł do przekonania, że przepisy te w nikłym stopniu spełniają swoją rolę³⁶. Wzorzec restrykcyjny został w 2014 r.³⁷ odrzucony na rzecz łatwego dostępu konsumentów do upadłości³⁸. Aby osiągnąć ten cel, w szczególności złagodzone podstawy oddalenia wniosku o ogłoszenie upa-

³⁵ Określeniem „zdolność upadłościowa konsumencka” posługują się np. Górna-Zawadzka (2018, s. 137), Kozub (2016, s. 745–746), Michalak (2009, s. 78) i Zedler (2010, s. 25–26).

³⁶ Znaczącą przyczyną było oddalanie przez sądy wniosków o ogłoszenie upadłości na podstawie art. 13 ust. 1 p.u.n. Obszerne badania w odniesieniu do praktyki sądów upadłościowych przeprowadził ówczesnie Jaślikowski (2011, s. 70–71 i 91–95).

³⁷ Ustawa z 29 sierpnia 2014 r. o zmianie ustawy – Prawo upadłościowe i naprawcze, ustawy o Krajowym Rejestrze Sądowym oraz ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych, Dz. U. poz. 1306.

³⁸ Zmian tych wyczekiwała też część przedstawicieli doktryny, zob. Wołowski (2014, s. 67–68), Lipowicz (2015, s. 62–63), Całus (2015, s. 22) i Czernicki (2016, s. 152).

łości (szerzej Zedler, 2015, s. 10)³⁹. W art. 2 p.u.n. dodano ust. 2 dotyczący osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej, w którym ranga pierwszoplanowego celu postępowania wobec tych osób przyznana została umorzeniu zobowiązań upadłego. Z punktu widzenia niniejszych rozważań istotne jest przede wszystkim to, że projektodawca uznał, że kryterium majątkowe jako okoliczność warunkująca dostęp do oddłużenia może naruszać Konstytucję i że wobec tego do upadłości konsumenckiej nie będzie odąd miał zastosowania art. 13 p.u.n., nakazujący oddalenie wniosku o ogłoszenie upadłości, jeżeli dłużnik nie posiada środków na pokrycie kosztów postępowania upadłościowego⁴⁰. Koszty postępowania w szerokim zakresie miał pokrywać Skarb Państwa. W uzasadnieniu pominięto milczeniem kwestię, że takie kryterium majątkowe ma jednak nadal dotyczyć osób fizycznych, którym przysługuje zdolność upadłościowa dla przedsiębiorców⁴¹.

Zgodnie z art. 491¹⁴ ust. 1 w zw. z art. 491¹⁶ ust. 1 p.u.n. możliwe było umorzenie zobowiązań konsumenta bez planu podziału (w razie braku majątku) i jednocześnie bez planu spłaty (o ile sytuacja osobista upadłego wskazywała w sposób oczywisty, że nie byłby on zdolny do dokonania jakichkolwiek spłat). Takie rozwiązanie, tj. umorzenie zobowiązań bez zaspokojenia wierzycieli w jakimkolwiek zakresie, było do tej pory nieznanne w ustawodawstwie polskim (zob. Michałak-Abram, 2018, s. 164; Pannert, 2020, s. 37)⁴². Klauzula względów słuszności lub humanitarnych pojawiająca się w ustawie w kilku miejscach⁴³ czyni oddłużenie z jednej strony łatwym do uzyskania, z drugiej – obwarowuje je kryteriami nieostrymi, powodującymi nieprzewidywalność w rozstrzygnięciu przez różne sądy (Ludwicyńska i Machowska, 2022, s. 24; Zedler, 2017, s. 630). Ponieważ nie ma od tej pory przesłanki, by niewypłacalność spowodowana była wyjątkowymi i niezależnymi od dłużnika okolicz-

³⁹ Nieuwzględnienie wniosku o ogłoszenie upadłości stanowiło w założeniu wyjątek; następowało to bowiem – zgodnie z art. 491⁴ ust. 1 p.u. w ówczesnym brzmieniu – obligatoryjnie wtedy tylko, gdy dłużnik doprowadził do swojej niewypłacalności lub istotnie zwiększył jej stopień umyślnie lub wskutek rażącego niedbalstwa; pozostałe przesłanki negatywne – wyrażone w art. 491⁴ ust. 2–4 p.u. w ówczesnym brzmieniu – miały charakter względny, tj. mogły zostać wyłączone względami słuszności lub względami humanitarnymi.

⁴⁰ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy – Prawo upadłościowe i naprawcze oraz niektórych innych ustaw, Druk sejmowy nr 2265 Sejmu VII kadencji, s. 2. Wcześniej w rekomendacjach zespołu powołanego przez Ministra Sprawiedliwości wyrażono stanowisko, że poczucie sprawiedliwości domaga się, by właśnie osoby najuboższe nie były wyłączone z oddłużenia, gdyż to one najbardziej go potrzebują – Rekomendacje Zespołu Ministra Sprawiedliwości do spraw Nowelizacji Prawa Upadłościowego i Naprawczego z 10 grudnia 2012 r., s. 285.

⁴¹ Można to podsumować prostym stwierdzeniem, że w przeciwieństwie do przedsiębiorców konsument nie musi posiadać majątku na zaspokojenie kosztów postępowania (Szczepkowska i Medyński, 2016, s. 97; Werengowski, 2015, s. 50).

⁴² Jednocześnie w tym stanie prawnym otworzyła się możliwość upadłości konsumenckiej dla osób fizycznych prowadzących gospodarstwo rolne (zob. np. Całus, 2015, s. 16–17). Wcześniej istniały podstawy do przyjmowania, że wspomniany ogólny przepis art. 6 pkt 5 p.u.n. całkowicie wyłącza zdolność upadłościową tej kategorii osób fizycznych.

⁴³ W sumie klauzulę względów słuszności lub humanitarnych wprowadzono nie tylko przy badaniu moralności płatniczej (art. 491⁴ ust. 2, 3 i 4 p.u.n.), lecz także w wypadku podstaw umorzenia postępowania, od których możliwe było odstąpienie (art. 491¹⁰ ust. 2 p.u.n.) i w odniesieniu do podstaw uchylenia planu spłaty (art. 491²⁰ p.u.n.).

nościami, można uznać, że jest to moment, w którym oddłużenie w polskim systemie prawa zaczyna tracić cechy przywileju (warunkowanego przedmiotowo). W nauce prawa można spotkać poglądy przyjmujące istnienie roszczenia o oddłużenie (zob. Michalak-Abram, 2018, s. 7; podobną myśl wyraża Witosz, 2020, s. 1401), i to również w odniesieniu do oddłużenia przedsiębiorców (Torbus, 2020, s. 1288). Dodać trzeba, że jest to roszczenie skierowane do państwa (a nie do wierzycieli). Roszczenie wobec państwa (lub innego podmiotu publicznego) jest elementem szerszego pojęcia, którym jest publiczne prawo podmiotowe⁴⁴. Z tego rodzaju prawem mamy do czynienia wtedy, gdy podmiot ma możliwość skutecznego skierowania do państwa (lub innego podmiotu publicznego) żądania określonego zachowania (zob. Jakimowicz, 2002, s. 174)⁴⁵.

Najszerzej zakrojona nowelizacja prawa upadłościowego wiązała się z uchwaleniem przepisów o postępowaniu restrukturyzacyjnym⁴⁶. W drodze tej nowelizacji – która weszła w życie 1 stycznia 2016 r. – wprowadzono nowe reguły oddłużenia upadłych, wobec których toczyło się postępowanie upadłościowe dotyczące przedsiębiorców. Zgodnie z nowym brzmieniem art. 369 § 1 p.u. upadły mógł złożyć wniosek o ustalenie planu spłaty i umorzenie pozostałej części zobowiązań, które nie zostały zaspokojone w postępowaniu upadłościowym. Negatywne przesłanki przedmiotowe oddłużenia określono na nowo w art. 369 ust. 3, lecz już bez przesłanki „wyjątkowych i niezależnych od dłużnika okoliczności” jako przyczyny upadłości, a przy tym wprowadzono klauzulę względów słuszności lub humanitarnych. Miejsce uchylonego art. 370 zajęła rozbudowana regulacja wzorowana na przepisach o upadłości konsumenckiej, odnosząca się w szczególności do warunków planu spłaty i jego wykonywania (por. Michalak-Abram, 2018, s. 160).

Negatywnym przesłankom przedmiotowym oddłużenia w upadłości przedsiębiorców nadano treść zbliżoną do przesłanek odnoszących się do ogłoszenia upadłości konsumenckiej (i przesłanek umorzenia postępowania dotyczącego tej upadłości)⁴⁷. W tym stanie prawnym nie istniała możliwość umorzenia zobowiązań przedsiębiorcy bez ustalenia planu spłaty. Zmienił się więc stan istniejący wcześniej, od początku obowiązywania ustawy Prawo upadłościowe i naprawcze (zob. Cybulska-Bieniaszek, 2018, s. 33–34; Hrycaj i Kosmał, 2021, s. 16).

⁴⁴ Ściśle rzecz biorąc, roszczenie jest instrumentem do realizacji prawa podmiotowego – zob. Jakimowicz (2002, s. 169, 220, 246) i Kocowski (2009, s. 144). W niektórych wypowiedziach doktrynalnych od początku wskazywano na „pierwiastek publicznoprawny” oddłużenia – zob. Adamus (2020, s. 91) i Michalak-Abram (2018, s. 12 wraz z powołaną literaturą).

⁴⁵ Jakimowicz (2002, s. 166) zauważa, że już nawet całokształt konkretnej regulacji prawnej może pozwalać na zakwalifikowanie danej sytuacji prawnej jako publicznego prawa podmiotowego.

⁴⁶ Zob. przyp. 2.

⁴⁷ Zob. szczegółową analizę dokonaną przez Cybulska-Bieniaszek (2018, s. 24–34). W ramach przesłanek względnych (tj. podlegających wyłączeniu wskutek ewentualnych względów słuszności lub humanitarnych) można dopatrzeć się różnic warunkowanych jedynie istotą upadłości konsumenckiej, ale też takich, które wynikają z odmiennego podejścia aksjologicznego ustawodawcy do upadłości konsumenckiej, jak np. niestosowanie sankcji umorzenia postępowania upadłościowego, jeżeli uchybienie przez upadłego obowiązkom ciężącym na nim w toku postępowania nie jest istotne.

W tym zakresie ustawodawca ewidentnie zróżnicował – nie uzasadniając tego – sytuację prawną przedsiębiorcy i konsumenta (Hrycaj i Kosmał, 2021, s. 15 i 21).

Na mocy tej samej nowelizacji w art. 8 ust. 1 p.u.n. dodano zdanie: „Postępowanie toczy się według przepisów tytułu V części trzeciej”. Oznaczało to, że do byłego przedsiębiorcy stosuje się przepisy o postępowaniu odrębnym wobec osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej (zob. Geromin, 2016, s. 186)⁴⁸. Zmiana, o której mowa, sprawiała, że uzyskanie konsumenckiej zdolności upadłościowej następowało już od następnego dnia po wyrejestrowaniu przez przedsiębiorcę działalności gospodarczej. Ponadto w odniesieniu do byłego przedsiębiorcy w tym stanie prawnym istniała możliwość zastosowania „mieszanego” wariantu upadłości. W tym wariantcie upadłość mogła być ogłoszona nie tylko na wniosek dłużnika, lecz także na wniosek wierzyciela i w związku z tym obowiązywały pewne modyfikacje mające zwiększać ochronę praw wierzycieli, np. art. 491^{14a} p.u. zawierał przesłanki wyłączające oddłużenie.

W ciągu następnych kilku lat ustawodawca uznał, że konieczne są kolejne zmiany. Głównym założeniem przyjętym w związku z tym przez projektodawcę stało się dalsze ułatwienie oddłużenia konsumentów połączone z usprawnieniem postępowania⁴⁹. Przede wszystkim przejawem tego ułatwienia jest odstąpienie od badania tzw. moralności płatniczej (w szczególności winy w doprowadzeniu do stanu niewypłacalności; Adamus, 2020, s. 47–48 i 57); z tym że element badania moralności płatniczej zachowano jednak przy ustalaniu planu spłaty. Te zmiany⁵⁰ – które weszły w życie 24 marca 2020 r. – oznaczały wprowadzenie do polskiego systemu prawnego zdecydowanie liberalnego modelu upadłości konsumenckiej (Ludwicyńska i Machowska, 2022, s. 24; Mrówczyński, 2020, s. 313), niemniej powiązano z tym zmianę regulacji oddłużenia przedsiębiorców. Założono, że dyrektywa prowadzenia postępowania upadłościowego będzie jednolita niezależnie od tego, czy jest to postępowanie wobec osoby fizycznej będącej przedsiębiorcą, osoby fizycznej będącej byłym przedsiębiorcą czy osobą fizyczną, która działalności gospodarczej nigdy nie prowadziła. Założenie to wyrażono przez nadanie nowej treści artykułowi 2 p.u.⁵¹

⁴⁸ Wyjątkiem jest sytuacja przysługiwania danej osobie ogólnej zdolności upadłościowej z innego tytułu (ze względu na przynależność do kręgu podmiotowego z art. 5 ust. 2 p.u.).

⁴⁹ Zob. uzasadnienie projektu ustawy z 30 sierpnia 2019 r. o zmianie ustawy Prawo upadłościowe i niektórych innych ustaw, druk sejmowy nr 2480 Sejmu VIII kadencji, załącznik, s. 11.

⁵⁰ Ustawa z 30 sierpnia 2019 r. o zmianie ustawy – Prawo upadłościowe oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. poz. 1802. Kolejna stosunkowo obszerna nowelizacja – dokonana ustawą z 28 maja 2021 o zmianie ustawy o Krajowym Rejestrze Zadłużonych oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1080) – miała na celu m. in. usunięcie usterek w przepisach zaistniałych w poprzedniej nowelizacji, szerzej zob. Ludwicyńska i Machowska (2022, s. 26–27).

⁵¹ Przepis ten po wspomnianej nowelizacji z 2014 r. był też nowelizowany w ramach omówionych zmian, które weszły w życie 1 stycznia 2016 r. W istocie obecna treść art. 2 p.u. nie ma znaczenia przesądzającego wobec konkretnego kształtu szczegółowej regulacji; podobnie Pannert (2020, s. 38).

W odniesieniu do oddłużenia przedsiębiorcy nową treść uzyskał zarówno art. 369 ust. 3 p.u., zawierający przesłanki oddłużenia, jak i art. 370a–370f. W ten sposób jednolita pod względem sposobów oddłużenia (i zaskarżalności postanowień skargą kasacyjną) stała się sytuacja prawna osoby fizycznej prowadzącej działalność gospodarczą i osoby fizycznej nieprowadzącej działalności gospodarczej. W istocie takie same są bowiem tzw. tryby oddłużenia (por. Hrycaj, 2020, s. 219; zob. też Hrycaj i Kosmał, 2021, s. 16): 1) ustalenie planu spłat, a następnie jego wykonanie; 2) umorzenie zobowiązań bez ustalania planu spłaty (jeżeli sytuacja osobista upadłego w sposób oczywisty wskazuje, że jest on trwale niezdolny do dokonywania jakichkolwiek spłat); 3) warunkowe umorzenie zobowiązań bez planu spłaty. Sytuacja ta stała się też podobna pod względem przesłanek oddłużenia (zob. też Zimmerman, 2022, komentarz do art. 369 p.u.), lecz nie do końca. Stwierdzenie, że od tej nowelizacji „wszystkie osoby fizyczne są traktowane tak samo w zakresie dostępu do oddłużenia” (Hrycaj i Kosmał, 2021, s. 21) zdecydowanie nie jest ścisłe. Otóż w wypadku konsumenta możliwość uwzględnienia wniosku nie zależy od stanu majątku dłużnika (ostatnio na ten temat Gil, 2023, s. 274 i 276; Pannert, 2020, s. 38–39), podczas gdy do przedsiębiorcy przy ogłaszaniu upadłości ma zastosowanie art. 13 p.u. Do oddłużenia przedsiębiorcy potrzebny jest osobny wniosek, składany w terminie trzydziestu dni od dnia obwieszczenia postanowienia o zakończeniu postępowania upadłościowego (zob. art. 369 ust. 1 i 1a p.u.). Nieuwzględnienie wniosku o upadłość przez sąd (art. 13 ust. 1 p.u.), jak również umorzenie postępowania upadłościowego na podstawie art. 361 p.u. sprawiają, że do zakończenia postępowania nie dochodzi. W ten sposób powstaje bariera w dostępie do oddłużenia (podobnie Szczepanik, 2021, s. 208–209)⁵². Jednak nie sposób nie zauważyć, że jej zniesienie musiałoby oznaczać jeszcze dalej posuniętą liberalizację oddłużenia.

Przy uwzględnieniu powyższego zastrzeżenia generalnie co do obecnego stanu prawnego z punktu widzenia równości wobec prawa obu rozważanych kategorii osób fizycznych, uprawniona jest ocena, że zasady dotyczące oddłużenia są niemal identyczne w odniesieniu do osób fizycznych podlegających upadłości dla przedsiębiorców i osób fizycznych podlegających upadłości konsumenckiej (podobnie Szczepanik, 2021, s. 208). Również z punktu widzenia wymagań dyrektywy 2019/1023 w tym zakresie wprost nie powstaje konieczność zmian ustawodawczych. Jej transpozycja nie byłaby też związana z potrzebą wprowadzania nowych postępowań oddłużeniowych do polskiego porządku prawnego (Szczepanik, 2021, s. 208)⁵³.

⁵² Szczepanik (2021) zwraca uwagę, że w takim wypadku skorzystanie z oddłużenia jest więc niemożliwe bez zakończenia działalności gospodarczej.

⁵³ Nawet jeszcze przed nowelizacją z 2019 r. polskie regulacje dotyczące oddłużenia spełniały kryteria określone w dyrektywie (Szczepanik, 2021, s. 222). Jeżeli chodzi o tok prac nad wdrożeniem dyrektywy 2019/1023 do polskiego systemu prawnego, zob. Rada Legislacyjna przy Prezisie Rady Ministrów, Opinia z 26 sierpnia 2022 r. o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Prawo restrukturyzacyjne oraz ustawy Prawo upadłościowe (UC 120), pobrane 2 września 2023 z: www.gov.pl/web/radalegislacyjna

Jednak ze względu na wskazaną treść art. 369 ust. 1 i 1a p.u. powstaje inny jeszcze problem związany z zasadą równego traktowania. Ujawnia się on w ramach porównania sytuacji konsumenta, wobec którego prowadzone jest postępowanie upadłościowe jako postępowanie odrębne, i konsumenta, wobec którego sąd postanowił prowadzić ogólne postępowanie upadłościowe. W tym drugim wypadku sytuacja jest ewidentnie mniej korzystna, w razie bowiem upływu trzydziestu dni od obwieszczenia postanowienia o zakończeniu postępowania upadłościowego upadły traci uprawnienie do złożenia wniosku o oddłużenie (bez możliwości przywrócenia terminu; Ludwicyńska i Machowska, 2022, s. 347; zob. też Kalfas, 2018, s. 140; Pannert, 2020, s. 38).

VI. DZIAŁALNOŚĆ SĄDU ORZEKAJĄCEGO O ODDŁUŻENIU A RÓWNOŚĆ WOBEC PRAWA

Już wyżej wskazano na znaczenie oceny sędziowskiej przy orzekaniu o oddłużeniu. Od początku obowiązywania ustawy Prawo upadłościowe i naprawcze zwracano uwagę na aspekt uznaniowości w działalności sądu orzekającego o oddłużeniu (zob. Kuźnik, 2016, s. 254; Porzycki, 2006, s. 76 i 83; Witosz, 2016, s. 246 i 248).

Charakter ocenny ma w szczególności ustalenie tzw. moralności płatniczej. Niemniej przesłanka, czy ktoś doprowadził do swojej niewypłacalności lub istotnie zwiększył jej stopień w sposób celowy, jest łatwiejsza do jednoznacznej oceny niż „rażące niedbalstwo”, o którym była wcześniej mowa w art. 369 ust. 3 (i art. 491⁴ p.u.). W każdym razie w tym obszarze zdecydowanie zastosowanie ma dyrektywa traktowania upadłych zgodnie z zasadą równości wobec prawa.

Drugim obszarem oceny dokonywanej przez sąd jest ustalanie warunków planu spłaty, przy której to czynności sąd nie jest związany wnioskami ani upadłego, ani wierzycieli (art. 370a ust. 8 i art. 491¹⁵ ust. 4 p.u.). Wiąże się to ze sposobem przeprowadzania przez sąd dowodu w postaci przesłuchania upadłego, jak również przestrzeganiem przepisów o stosowaniu pouczeń (zastosowanie ma w szczególności art. 5 k.p.c w zw. z art. 491² ust. 1 w zw. z art. 35 i 229 p.u.). Założeniem jest przy tym, że sąd w tym postępowaniu nie dokonuje z urzędu formułowania twierdzeń ani nie poszukuje dowodów⁵⁴.

Jeśli chodzi o rzeczywisty kształt praktyki orzeczniczej w sprawach dotyczących oddłużenia, to przede wszystkim – jak wynika z badań przeprowadzonych przez Hrycaj i Kosmal (2021, s. 25–38) – orzecznictwo w sprawach oddłużenia przedsiębiorców jest liczbowo skromne. Wynika to z faktu, iż procent postępowań upadłościowych, w toku których upadli przedsiębiorcy wnoszą o oddłużenie, jest niewielki. W ten sposób trudno o liczne i miarodajne wnioski badawcze, niemniej porównania statystyk nie nasuwają spostrzeżeń o nierów-

⁵⁴ Tak SN w uzasadnieniu postanowienia z 16 lutego 2011 r., II CSK 370/10, Legalis. Zob. też Torbus (2016a, s. 18–19 i 22–23). O trudnościach dowodowych w tym postępowaniu zob. Gajdzińska-Sudomir (2020, s. 23).

nym traktowaniu tych upadłych, w szczególności nie wskazują na dysproporcje np. w zakresie liczby oddalonych wniosków o oddłużenie. Warto zaznaczyć, że autorki wymienionego opracowania ubolewają nad niewielką w skali kraju liczbą wniosków przedsiębiorców o oddłużenie i uznają, że tym samym przepisy o oddłużeniu nie spełniają we właściwy sposób swojej roli. Nie można jednak pomijać tego, co jest słusznie eksponowane przez niektórych innych autorów, a mianowicie – że koszty oddłużenia ponoszą wierzyciele (Całus, 2015, s. 18; Gil, 2023, s. 278; Strus-Wołos, 2022, s. 166–167; Zedler, 2017, s. 630).

Zasada równości uczestników postępowania ma oczywiście zastosowanie również w relacjach między upadłym a wierzycielami oraz w relacjach między wierzycielami, jednakże ten problem pozostaje poza zakresem tego opracowania.

VII. WNIOSKI

Przeprowadzone rozważania pozwalają na wyciągnięcie poniższych wniosków:

Na gruncie systemu prawa w ogóle dostęp do oddłużenia wiąże się z dostępem do sądu i tu równość przejawia się w równym prawie do sądu. Zmiany prawa upadłościowego, o których była wyżej mowa, odnosiły się między innymi do możliwości uzyskania zwolnienia od kosztów sądowych (szerzej Marcinkiewicz, 2015, s. 285–286), która to możliwość jest jedną z gwarancji prawa do sądu.

Możliwość oddłużenia przedsiębiorców będących osobami fizycznymi zrównuje ich sytuację prawną z sytuacją osób prawnych (i jednostek organizacyjnych bez osobowości prawnej, lecz posiadających zdolność prawną), które w wyniku zakończenia postępowania upadłościowego tracą byt prawny i których zobowiązania w związku z tym wygasają.

Nowelizacja przepisów prawa upadłościowego dokonana w 2008 r. wyeliminowała uprzywilejowaną pozycję osób fizycznych będących przedsiębiorcami (ściślej: posiadających tzw. ogólną zdolność upadłościową) w aspekcie dostępu do oddłużenia w stosunku do pozostałych osób fizycznych (w uproszczeniu: konsumentów) wynikającą z braku w polskim systemie prawnym upadłości konsumenckiej.

Osoby posiadające konsumencką zdolność upadłościową znalazły się w stosunku do przedsiębiorców w uprzywilejowanej sytuacji od nowelizacji dokonanej w 2014 r., gdyż od tego czasu nie było dopuszczalne umorzenie zobowiązań przedsiębiorcy bez ustalenia planu spłaty. Ponadto osoby te uprzywilejowało wprowadzenie w szerokim zakresie pokrywania kosztów postępowania przez Skarb Państwa.

Od nowelizacji, która weszła w życie w 2020 r., zrównana jest sytuacja prawna przedsiębiorców i osób posiadających konsumencką zdolność upadłościową pod względem dopuszczalnych sposobów oddłużenia. Natomiast w odniesieniu do tych drugich przy rozpoznawaniu wniosku o ogłoszenie upadłości jedyną badaną przesłanką przedmiotową jest niewypłacalność; nie ma żąd-

nych przesłanek negatywnych (tak też Hrycaj, 2020, s. 139), w tym możliwość uwzględnienia wniosku nie zależy od stanu majątku dłużnika (ostatnio na ten temat Gil, 2023, s. 274 i 276). Jak wynika z przeprowadzonych rozważań, u początków tego stanu prawnego jest decyzja ustawodawcy podjęta w roku 2014. Zróżnicowanie, o którym mowa, nie ma jasnego ani oczywistego umotywowania aksjologicznego (podobnie Skorupa, 2023, s. 45). Profesjonalizm przedsiębiorców i „nieprofesjonalizm” konsumentów (por. rozważania Skorupy, 2023, s. 44) nie jest cechą relewantną w sferze konieczności odpowiedzialności za zobowiązania. Problem obecnie nie znajdzie jednak prostego rozwiązania. Wątpliwy jest postulat wprowadzenia upadłości przedsiębiorców ukształtowanej tak, by mogła ona być przeprowadzana pomimo braku u dłużnika środków na pokrycie kosztów postępowania.

Dyrektywa prowadzenia postępowania upadłościowego obecnie literalnie jest jednolita w upadłości przedsiębiorców i upadłości konsumenckiej, niemniej w upadłości konsumenckiej – inaczej niż w upadłości przedsiębiorców – nie musi nastąpić ustalenie planu podziału, a więc w upadłości konsumenckiej jedynym uzasadnieniem prowadzenia postępowania może być umorzenie zobowiązań (zob. Witosz, 2016, s. 1276; podobnie Adamus, 2016, s. 845).

Po zmianach ustawodawczych, które były przedmiotem tych rozważań, nie ma już podstaw do kwalifikowania oddłużenia samego w sobie jako przywileju. Powinno ono być rozpatrywane w kategoriach prawa podmiotowego, realizowanego w ramach prawa do sądu.

Bibliografia

- Adamus, R. (2015). Nowa upadłość konsumencka. *Monitor Prawa Bankowego*, 2, 102–114.
- Adamus, R. (2016). *Prawo upadłościowe. Komentarz*. C. H. Beck.
- Adamus, R. (2020). *Oddłużenie w upadłości konsumenckiej i układzie konsumenckim*. Wolters Kluwer.
- Calus, E. (2015). Upadłość konsumencka – doświadczenia i perspektywy. *Acta Universitatis Wratislaviensis 3644, Przegląd Prawa i Administracji*, 101, 11–24.
- Chmaj, M. (2016). Równość wobec prawa. W: M. Chmaj (red.), *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* (s. 50–77). Wolters Kluwer.
- Cybulska-Bieniaszek, A. (2018). Przesłanki oddłużenia osoby fizycznej – podobieństwa i różnice w postępowaniu upadłościowym wobec przedsiębiorcy i osoby nieprowadzącej działalności gospodarczej. W: M. Kuźnik i A. J. Witosz (red.), *Restrukturyzacja przedsiębiorcy i jego przedsiębiorstwa* (s. 21–34). C. H. Beck.
- Czernicki, P. (2016). Nowa regulacja upadłości konsumenckiej. *Problemy Zarządzania*, 14(1), 138–155. [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Problemy_Zarządzania/Problemy_Zarządzania-r2016-t14-n1_\(2\)/Problemy_Zarządzania-r2016-t14-n1_\(2\)-s138-155/Problemy_Zarządzania-r2016-t14-n1_\(2\)-s138-155.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Problemy_Zarządzania/Problemy_Zarządzania-r2016-t14-n1_(2)/Problemy_Zarządzania-r2016-t14-n1_(2)-s138-155/Problemy_Zarządzania-r2016-t14-n1_(2)-s138-155.pdf)
- Ereciński, T., i Weitz, K. (2010). Prawda i równość stron w postępowaniu cywilnym a orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. W: T. Ereciński i K. Weitz (red.), *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a Kodeks postępowania cywilnego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów postępowania cywilnego. Serock k. Warszawy, 24–26 września 2009 r.* (s. 17–62). LexisNexis
- Frey, R. (2019). Umorzenie postępowania upadłościowego wobec osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej. W: E. Marszałkowska-Krześ, A. Machnikowska, J. Krucza-

- lak-Jankowska i I. Gil (red.), *Postępowanie upadłościowe. Współczesne problemy stosowania* (s. 175–194). Wolters Kluwer.
- Frey, R. i Kocańska, K. (2010). Upadłość konsumencka. *Rozprawy z Zakresu Nauk Prawnych*, 1, 55–63.
- Gajdzińska-Sudomir, M. (2020). Nowelizacja postępowania upadłościowego – zagadnienia wybrane. *Monitor Prawa Handlowego*, 2, 17–26.
- Geromin, M. (2016). Upadłość konsumencka w świetle zmian wprowadzonych ustawą – Prawo restrukturyzacyjne. *Monitor Prawniczy*, 4, 177–187.
- Gil, E. (2023). Funkcja oddłużenia w upadłości konsumenckiej. W: K. Flaga-Gieruszyńska, I. Gil, A. Góra-Błaszczkowska i A. Hrycaj (red.), *Zadłużenie i niewypłacalność. Retrospekcja, stan obecny, przyszłość* (s. 269–279). Currenda.
- Góra-Błaszczkowska, A. (2008). *Zasada równości stron w procesie cywilnym*. C. H. Beck.
- Górna-Zawadzka, M. (2018). Cele i funkcje postępowania upadłościowego. W: I. Gil, A. Góra-Błaszczkowska i K. Flaga-Gieruszyńska (red.), *Zadłużenie i niewypłacalność dłużnika. Wybrane aspekty postępowania zabezpieczającego, egzekucyjnego, restrukturyzacyjnego i upadłościowego w polskim systemie prawnym* (s. 125–140). Currenda.
- Gurgul, S. (2009a). Postępowanie upadłościowe wobec osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej, cz. I. *Monitor Prawniczy*, 10, 527–537.
- Gurgul, S. (2009b). Postępowanie upadłościowe wobec osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej, cz. II. *Monitor Prawniczy*, 11, 592–601.
- Gurgul, S. (2010). *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*. C. H. Beck.
- Gurgul, S. (2016). *Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz*. C. H. Beck.
- Harla, A. G. (2011). *Prawo upadłościowe i naprawcze. Zarys wykładu*. Liber.
- Hrycaj, A. (2018). Aksjologiczne podstawy umorzenia zobowiązań upadłego, będącego osobą fizyczną nieprowadzącą działalności gospodarczej. W: I. Gil, A. Góra-Błaszczkowska i K. Flaga-Gieruszyńska (red.), *Zadłużenie i niewypłacalność dłużnika. Wybrane aspekty postępowania zabezpieczającego, egzekucyjnego, restrukturyzacyjnego i upadłościowego w polskim systemie prawnym* (s. 275–292). Currenda.
- Hrycaj, A. (2020). *Prawo i postępowanie upadłościowe wobec osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej*. Wolters Kluwer.
- Hrycaj, A., i Kosmal, A. (2021). *Ewaluacja zmian w zakresie umorzenia zobowiązań osób fizycznych w ramach postępowania upadłościowego (art. 369 ust. 1a Prawa upadłościowego)*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2021/11/IWS_Hrycaj-A.-Kosmal-A._Ewaluacja-zmian-w-zakresie-umorzenia-zobowiazan-osob-fiz.-w-ramach-postepowania-upadlosciowego.pdf
- Jakimowicz, W. (2002). *Publiczne prawa podmiotowe*. Zakamycze.
- Jakubecki, A. (2015). Główne kierunki zmian w tzw. upadłości konsumenckiej w świetle nowelizacji Prawa upadłościowego i naprawczego z dnia 24 sierpnia 2014 r. W: J. Mojak i A. Żywicka, *Ochrona praw konsumenta. Stan obecny i perspektywy* (s. 7–13). Innovatio Press.
- Jakubecki, A., i Zedler, F. (2003). *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*. Zakamycze.
- Jakubecki, A., i Zedler, F. (2010). *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*. Wolters Kluwer Polska.
- Jaślikowski, M. (2011). Podstawy ogłoszenia upadłości konsumenckiej w praktyce sądów powszechnych. *Prawo w Działaniu*, 10, 43–99.
- Kabza, E. (2009). Wybrane problemy upadłości konsumenckiej w świetle nowej regulacji. *Studia Iuridica Toruniensia*, 5, 121–139.
- Kalfas, R. W. (2018). Upadłość osoby fizycznej nieprowadzącej działalności gospodarczej oraz prowadzącej działalność gospodarczą w ujęciu komparatystycznym. *Radca Prawny. Zeszyty Naukowe*, 3(16), 127–144.
- Kocowski, T. (2009). *Reglamentacja działalności gospodarczej w polskim administracyjnym prawie gospodarczym*. Kolonia Limited.
- Kozub, G. (2016). Zakres podmiotowy odrębnego postępowania upadłościowego względem osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej. *Monitor Prawniczy*, 14, 745–753.
- Kruczałak-Jankowska, J. (2023). Ochrona wierzycieli przedsiębiorców a system wczesnego ostrzeżenia w Dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1023 dotyczącej ram prawnych restrukturyzacji zapobiegawczej, drugiej szansy i środków zwiększających skuteczność postępowań restrukturyzacyjnych, upadłościowych i w zakresie umorzenia oraz zmieniająca

- dyrektywę 2012/30/UE (dyrektywa o restrukturyzacji i upadłości). W: K. Flaga-Gieruszyńska, I. Gil, A. Góra-Błaszczkowska i A. Hrycaj (red.), *Zadłużenie i niewypłacalność dłużnika. Retrospekcja, stan obecny, przyszłość* (s. 299–310). Currenda.
- Kuglarz, P. (2015). Podstawowe standardy upadłości konsumenckiej na tle wybranych regulacji europejskich. *Doradca Restrukturyzacyjny*, 1, 33–43.
- Kuglarz, P. (2017). Transgraniczna upadłość konsumencka – wyzwanie dla syndyka i dłużnika. *Doradca Restrukturyzacyjny*, 1, 101–114.
- Kuźnik, M. (2016). Zmiana planu spłaty wierzycieli w upadłości konsumenckiej. W: B. Gnela i K. Michałowska (red.), *Współczesne wyzwania prawa konsumenckiego* (s. 253–260). C. H. Beck.
- Lachner, J. (2016). Umarzanie zobowiązań w postępowaniu upadłościowym wobec osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej. W: B. Gnela i K. Michałowska (red.), *Współczesne wyzwania prawa konsumenckiego* (s. 279–288). C. H. Beck.
- Lipowicz, Ł. (2015). Art. 2 ust. 2, komentarz. W: P. Filipiak, A. Hrycaj i Ł. Lipowicz, *Upadłość konsumencka po dużej nowelizacji. Komentarz* (s. 61–66). Spartian.
- Ludwicyńska, A., i Machowska, A. (2022). *Upadłość konsumencka*. Wolters Kluwer.
- Ludwicyńska, A., Machowska, A., i Skibiński, P. (2023). *Upadłość przedsiębiorców z uwzględnieniem praktyki notarialnej. Wzory dokumentów*. Wolters Kluwer.
- Łazarska, A. (2012). *Rzetelny proces cywilny*. Wolters Kluwer Polska.
- Machowska, A. (2020a). Zmiany w prawie upadłościowym wprowadzone ustawą z 30.8.2019 r. – cz. I. *Monitor Prawniczy*, 5, 238–247.
- Machowska, A. (2020b). Zmiany w prawie upadłościowym wprowadzone ustawą z 30.8.2019 r. – cz. II. *Monitor Prawniczy*, 6, 299–307.
- Marcinkiewicz, A. (2015). Realizacja prawa do sądu a zwolnienie od kosztów sądowych. Uwagi na marginesie aktualnego orzecznictwa sądowego. W: Ł. Błaszczak (red.), *Konstytucjonalizacja postępowania cywilnego* (s. 283–296). Presscom.
- Michalak, K. (2009). Ogłoszenie upadłości osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej. *Transformacje Prawa Prywatnego*, 3–4, 67–88.
- Michalak-Abram, K. (2018). *Zagadnienie europeizacji postępowania oddłużeniowego osób fizycznych*. C. H. Beck.
- Mrówczyński, M. (2009). Postępowanie upadłościowe wobec osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej. *Przegląd Prawa Egzekucyjnego*, 9, 69–92.
- Mrówczyński, M. (2019). *Uczestnicy postępowania upadłościowego*. Wolters Kluwer.
- Mrówczyński, M. (2020). Zasadnicze cechy nowego modelu postępowań dotyczących niewypłacalności dłużnika będącego osobą fizyczną nieprowadzącą działalności gospodarczej. *Studia Iuridica Toruniensia*, 16, 293–317.
- Mrówczyński, M. (2023). Upadłość byłego przedsiębiorcy. W: A. Kubanek i M. Mrówczyński (red.), *Aktualne problemy prawne działalności gospodarczej* (s. 137–152). Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Pannert, M. (2020). Redukcja zobowiązań niewypłacalnego dłużnika będącego osobą fizyczną – możliwość czy cel postępowania upadłościowego. *Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego*, 12, 36–39.
- Porzycki, M. (2006). Umorzenie długów w postępowaniu upadłościowym. *Transformacje Prawa Prywatnego*, 1, 69–93.
- Rak, J. (2023). Aksjologiczne uzasadnienie funkcji windykacyjnej i oddłużeniowej prawa upadłościowego w świetle moralności finansowej Polaków i uwarunkowań społeczno-ekonomicznych. W: K. Flaga-Gieruszyńska, I. Gil, A. Góra-Błaszczkowska i A. Hrycaj (red.), *Zadłużenie i niewypłacalność dłużnika. Retrospekcja, stan obecny, przyszłość* (s. 47–76). Currenda.
- Sawilow, J. (2015). Sądowa dyrektywa prowadzenia postępowania upadłościowego w celu umożliwienia oddłużenia dłużnika a konstytucyjna ochrona wierzycielności. W: Ł. Błaszczak (red.), *Konstytucjonalizacja postępowania cywilnego* (s. 297–314). Presscom.
- Skorupa, B. P. (2023). Aksjologiczne uzasadnienie dysonansu w celu postępowania upadłościowego wobec osoby prowadzącej i nieprowadzącej działalności gospodarczej. W: K. Flaga-Gieruszyńska, I. Gil, A. Góra-Błaszczkowska i A. Hrycaj (red.), *Zadłużenie i niewypłacalność dłużnika. Retrospekcja, stan obecny, przyszłość* (s. 35–45). Currenda.
- Solarz, M. (2008). Upadłość konsumencka w wybranych krajach. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 16, 311–322.

- Strus-Wolos, M. (2022). Skutki społeczne nadmiernej ochrony dłużnika w egzekucji sądowej i postępowaniu upadłościowym. W: S. Cieślak (red.), *Aksjologia egzekucji sądowej. W poszukiwaniu optymalnego poziomu ochrony praw wierzyciela i dłużnika w postępowaniu egzekucyjnym i upadłościowym* (s. 141–170). Currenda.
- Szczepanik, E. (2021). Umorzenie długów. W: R. Adamus, M. Geromin, B. Groele i Z. Miczek (red.), *Dyrektywa o restrukturyzacji i upadłości. Perspektywa międzynarodowa Polska* (s. 197–222). C. H. Beck.
- Szczepkowska, B., i Medyński, M. (2016). Upadłość konsumenta byłego przedsiębiorcy lub menedżera. *Monitor Prawa Bankowego*, 11, 95–108.
- Szerszeń, S. (2021). Nowelizacja prawa upadłościowego z 2019 r. w zakresie upadłości konsumentki na tle rozwiązań prawnych o niewypłacalnych dłużnikach z Anglii i Walii. *Przegląd Prawa Egzekucyjnego*, 2, s. 69–88.
- Szpringer, W. (2006). *Upadłość konsumenta. Inspiracje z rozwiązań światowych oraz rekomendacje dla Polski*. CeDeWu.
- Szymańska, A. (2013). Upadłość konsumenta w wybranych krajach Unii Europejskiej a kryzys gospodarczy. *Problemy Zarządzania*, 11(1), 54–67.
- Świąder, M. (2013). Zwolnienie od kosztów sądowych w postępowaniu w przedmiocie ogłoszenia upadłości – glosa – P 11/10. *Monitor Prawniczy*, 13, 716–724.
- Tarno, J. P. (2014). Zasady ogólne postępowania sadowoadministracyjnego. W: R. Hauser, Z. Niewiadomski i A. Wróbel (red.), *System prawa administracyjnego: Tom 10. Sądowa kontrola administracji publicznej* (s. 205–229). C. H. Beck.
- Tereshkiewicz, P. (2000a). Postępowanie upadłościowe i oddłużeniowe dla konsumentów w Stanach Zjednoczonych i niektórych krajach europejskich, cz. I. *Transformacje Prawa Prywatnego*, 1–2, 99–122.
- Tereshkiewicz, P. (2000b). Postępowanie upadłościowe i oddłużeniowe dla konsumentów w Stanach Zjednoczonych i niektórych krajach europejskich, cz. II. *Transformacje Prawa Prywatnego*, 3, 27–57.
- Tereshkiewicz, P. (2008). Zwolnienie z długów w prawie upadłościowym i tzw. upadłość konsumenta. Rozważania teoretyczne i prawnoporównawcze z perspektywy polskiego porządku prawnego. *HUK – Czasopismo Kwartalne Calego Prawa Handlowego, Upadłościowego oraz Rynku Kapitałowego*, 2, 217–300.
- Tereshkiewicz, P. (2009). *Upadłość konsumenta w wybranych systemach prawnych*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/upad%C5%82o%C5%9Bc-konsumenta-IWS-P-Tereshkiewicz.pdf>
- Terret, S. (2011). Angielskie prawo upadłościowe. W: S. Morawska (red.), *Modele postępowania upadłościowych w Polsce i w wybranych krajach UE* (s. 311–348). Oficyna Prawa Polskiego.
- Torbus, A. (2016). Podstawa faktyczna postanowienia sądu upadłościowego w sprawie o ustalenie planu spłaty wierzycieli dłużnika prowadzącego działalność gospodarczą. W: T. Ereciński, P. Grzegorzczak i K. Weitz (red.), *Sine ira et studio. Księga jubileuszowa dedykowana Sędziemu Jackowi Gudowskiemu* (s. 614–624). Wolters Kluwer.
- Torbus, A. (2020). Zakończenie postępowania upadłościowego. W: S. A. Hrycaj, A. Jakubecki i A. Witosz (red.), *System prawa handlowego: Tom 6. Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe* (s. 1238–1292). C. H. Beck.
- Werengowski, J. (2015). Postępowanie upadłościowe bez udziału wierzycieli. *Doradca Restrukturyzacyjny*, 1, 44–50.
- Witosz, A. (2009). Uwagi do art. 1. Art. 491¹ u.p.u.n. W: R. Adamus, A. J. Witosz i A. Witosz, *Upadłość konsumenta. Komentarz praktyczny* (s. 25–35). LexisNexis Polska.
- Witosz, A. (2016). Plan spłaty wierzycieli w upadłości konsumentki – rola i charakter prawny. W: B. Gnella i K. Michałowska (red.), *Współczesne wyzwania prawa konsumentki* (s. 245–252). C. H. Beck.
- Witosz, A. J. (2010). Plan spłaty wierzycieli w upadłości konsumentki. *Monitor Prawniczy*, 10, 584–592.
- Witosz, A. J. (2020). Postępowanie upadłościowe wobec osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej. W: A. Hrycaj, A. Jakubecki i A. Witosz (red.), *System prawa handlowego: Tom 6. Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe* (s. 1390–1430). C. H. Beck.

- Witosz, A. J., i Witosz, A. (2020). Pojęcia ogólne i zasady prawa upadłościowego. W: A. Hrycaj, A. Jakubecki i A. Witosz (red.), *System prawa handlowego: Tom 6. Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe* (s. 658–685). C. H. Beck.
- Wołowski, P. (2016). Cel oddłużeniowy jako jeden z naczelných celów postępowania upadłościowego. *Przegląd Prawa Egzekucyjnego*, 12, 8–27.
- Wołowski, P. (2014). Upadłość konsumencka na podstawie nowelizacji ustawy prawo upadłościowe i naprawcze z dnia 29 sierpnia 2014 r. *Transformacje Prawa Prywatnego*, 4, 53–68.
- Zedler, F. (2015). Zmiany w regulacji postępowania upadłościowego wobec osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej. *Polski Proces Cywilny*, 1, 7–25.
- Zedler, F. (2017). Wybrane problemy aksjologii prawa o niewypłacalności. W: M. Jagielska, E. Rott-Pietrzyk i M. Szpunar (red.), *Rozprawy z prawa prywatnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Popiolkowi* (s. 613–631). Wolters Kluwer.
- Zienkiewicz, D. (2003). Wstęp. Ogólna charakterystyka prawa upadłościowego i naprawczego. W: D. Zienkiewicz (red.), *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz* (s. 3–17). C. H. Beck.
- Zimmerman, P. (2012). *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*. C. H. Beck.
- Zimmerman, P. (2022). *Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz*. Legalis.

